

بررسی خانواده و تربیت در نهج البلاغه

سید احمد هاشمی^۱، ابراهیم رحمانی^۲، عباس فریدونی^۳

^۱استاد گروه علوم تربیتی، واحد لامرد، دانشگاه آزاد اسلامی، لامرد، ایران

^۲دبیر آموزش و پرورش شهرستان بستک و دانشجوی مقطع دکترای رشته فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه آزاد اسلامی واحد لامرد (نویسنده مسئول)

^۳دبیر آموزش و پرورش اشکنان و دانشجوی مقطع دکترای رشته فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه آزاد اسلامی واحد

چکیده

سابقه و هدف: خانواده یکی از مهمترین و اساسی ترین بنیان های جامعه بشری است. همه انسانها در کانون خانواده به دنیا می آیند و بیشتر دوران کودکی و نوجوانی خود را در آن سپری می کنند. انسان ها هم زمان با رشد و بلوغ جنسی ازدواج می کنند که منجر به تشکیل خانواده می شود. مواد و روشها: مطالعه حاضر از نوع توصیفی تحلیلی^۱ است و پس از بررسی مفاهیم با ارائه نتایج به پیشنهادات کاربردی پرداخته شده است. روش تحقیق حاضر توصیفی و روش گردآوری اطلاعات آن، کتابخانه ای است. بدین صورت که از منابع کتابخانه ای نظیر: کتاب، مقاله، منابع خارجی و ... و آموخته های محقق استفاده شده است. یافته ها: از نظر این پژوهش کار عمده تربیت اسلامی این است که آدمی را به ماهیت وجودی و هدف خلقت خود آگاه سازد تا با تکیه بر عقل و مقتضای فطرتش بر اساس راه و روشی حرکت کند که برای او تبیین شده است. در روش الگویی که بیشتر صورت رفتاری مطرح است و غالباً بر اساس فطرت انسان تدوین یافته، نقش مؤثر الگویی رسول اعظم(ص) و ائمه اطهار(ع) برای خانواده ها به عنوان الگوهای مجسم و علمای عامل بر مبنای همان ویژگی ها، درخور توجه است. نتیجه گیری: از مباحث ایراد شده نتیجه گرفته می شود که خانواده اولین و مهم ترین نهادی است که زن و مرد با هم فکری و تفاهم همراه با مهر و محبت آنرا تشکیل می دهند. در منابع اسلامی اعم از آیات و روایات صادر شده از معصومین (علیهم السلام) خانواده از جایگاه والا و بسیار ارزشمندی برخوردار گشته است.

واژه های کلیدی: خانواده، اسلام، عوامل تحکیم خانواده، عدالت در خانواده

مقدمه

از تأمل در اهتمام دین اسلام به همه ابعاد وجودی انسان از جمله روح و جسم، فطرت و عقل، توجه ویژه آن به بلوغ فکری و رشد انسان و تربیت و تزکیه او، و ارائه برنامه‌ای فراگیرتر از مکاتب بشری، به غنای واقعی آن می‌توان پی‌برد؛ چنان که خداوند تزکیه را جزء اهداف اصلی بعثت پیغمبر خود و انسان را موجودی توانا و مسئول می‌داند. تربیت باید مایه دینی بیابد تا ناقص و صوری و بی‌دوام نماند و بتواند خلُق و سیرت افراد و اعتماد و ایمان و باور آنها را اصلاح و تکمیل کند. (تبریزی، و دیگران، ۱۴۰۲)

روش تحقیق

روش پژوهش حاضر از نوع کیفی توصیفی و مروری تحلیلی می‌باشد که با جستجو در مقالات علمی و کتاب‌های مختلف و اینترنت به تدوین آن پرداخته شده است. از جمله مهم‌ترین موتورهای جستجو و پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر مورد استفاده در این تحقیق عبارت بودند از: تحلیل محتوا یک شیوه پژوهشی است که برای تشریح عینی، منظم و کمی محتوای آشکار پیام‌های ارتباطی به کار می‌رود. این شیوه ابتدا در علوم ارتباطات به کار گرفته شد و در حال حاضر، بخصوص در سال‌های اخیر این شیوه پژوهش در سایر علوم، از جمله علوم تربیتی نیز مورد استفاده قرار گرفته است. تحلیل محتوا به اعتقاد بیشتر صاحب‌نظران روش پژوهشی است که برای بیان مفاهیم یا واژه‌های معینی در یک متن و یا مجموعه‌ای از متون استفاده می‌شود. برخی نیز آن را یک روش تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌دانند. متن می‌تواند شامل کتاب، فصل یا فصل‌هایی از یک کتاب، نوشته‌ها، مصاحبه، گفتگو، عناوین و مقالات مطبوعات و اسناد تاریخی باشد.

مبانی نظری

تعریف خانواده

خانواده به عنوان یک سیستم اجتماعی، شامل گروهی از افراد است که از طریق ازدواج با یکدیگر زندگی می‌کنند. رابطه‌ی اعضای خانواده، رابطه‌ای عمیق و چند لایه است که تاریخچه‌ی مشترک و درونی شده درباره‌ی جهان و اهداف مشترک بنا شده است عمدتاً براساس. در این نظام، افراد توسط علایق و دلبستگی‌های عاطفی نیرومند، دیرپا و متقابل با یکدیگر پیوند دارند.

برای خانواده از لحاظ کارکرد و جهان بینی‌های مختلف، تعاریف گوناگونی از سوی اندیشمندان و متفکران ارائه شده است. (تمیمی آمدی، عبدالواحد، ۱۴۰۲)

عوامل تحکیم خانواده از دیدگاه امام علی (ع)

خانواده خمیرمایه و سنگ بنای جامعه بزرگ انسانی است. حکمت الهی بنابر فطرت و آفرینش انسانها طوری نظام مند آفریده شده است که برای رشد و شکوفایی و رسیدن به آرامش و امنیت روانی نیاز به تشکیل خانواده منوط گشته است. در رابطه با زندگی امیر المؤمنین علی (ع) و برترین بانوی عالم حضرت فاطمه (علیهاالسلام) که برترین اسوه و الگو مردمان در همه‌ی اعصار می‌باشند خانواده اهمیت و جایگاه ممتازی را به خود اختصاص داده است. از این رو ما در این فراز به شمارش و تبیین عوامل تحکیم خانواده می‌پردازیم:

۱. تعاون و همکاری و تقسیم کار

در یک خانواده منسجم، پویا و اعتدال گرا هر یک از اعضاء در کارها و رفع سختی ها و مشکلات با هم دیگر مشارکت و همکاری دارند. ضروری ترین عامل در استواری هر کانون انسانی، (تقسیم کار) است و در تعیین چگونگی تقسیم کار، بیش از هر چیز می باید به استعدادهای تکوینی مرد و زن نظر داشت و چنین دقت نظری بدون بهره گیری از افق برتر وحی امکان پذیر نخواهد بود. از سویی علی بن ابی طالب (ع) در خانه با همسرش زهرا(س) همکاری می کرد. کار خانه را زهرا به اختیار خودش انتخاب کرده و علی (ع) به او تحمیل نمی کند. در عین حال علی (ع) می خواهد فشاری بر همسر عزیزش وارد نیاید (و در کارها به او کمک می کند). (حرعاملی، محمد حسن، ۱۴۰۹)

هنگامی که رسول خدا (ص) پیشنهاد تقسیم کار در منزل امام علی (ع) را می دهند، حضرت فاطمه (س) مسرور شده و رضایت خویش را این گونه ابراز می نمایند: «فَلَا يَعْلَمُ مَا دَاخِلَنِي مِنَ السُّرُورِ إِلَّا اللَّهُ بِإِكْفَائِي رَسُولُ اللَّهِ ص تَحْمِلَ رِقَابَ الرِّجَالِ»، «جز خدا کسی نمی داند که از این تقسیم کار [کار منزل برعهده زهرا (س) و تدبیر امور بیرون بر عهده علی (ع)] تا چه اندازه مسرور و خوشحال شدم، چرا که رسول خدا مرا از انجام کارهایی که مربوط به مردان است، بازداشت.» (محدثی، جواد، ۱۳۸۲)

۲. پراکندن محبت

خانه ای که جو حاکم بر آن سرشار از محبت، عاطفه، تفاهم، آرامش و احترام باشد، افراد متعادل و با شخصیت رشد یافته ای، سر بر می آورند. اما خانه ای که روح فرزندان خود را از کینه توزی، تغذیه می کند که اساس آنها ترس و خشم است. چنین خانواده ای کاروانهایی از افراد منحرف و جنایتکار به سوی جامعه سرازیر می کند. اگر نیک بنگریم خواهیم دید که آن خانه ی گلی و خشتی که علی و فاطمه (صلوات ... علیهم) در آن زیسته اند و فرزندی چون جوانان اهل بهشت، امام حسن و امام حسین (علیهم السلام) را تربیت نموده اند، در سایه ی محبت الهی و عطر الفت و پاکدامنی بوده که بوی آن هنوز هم انسانها را شیفته ی خود می سازد. پس محبت مانند آبی است که به گیاه می رسد، اگر نباشد گیاه می خشکد و اگر بیش از حد شود ریشه گیاه می گندد و خراب می شود و گیاه می خشکد. (محمدی ری شهری، محمد، ۱۴۰۱)

قرآن کریم محبت نسبت به یکدیگر را این گونه سفارش می نماید: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» [۸]، «آنان که ایمان آورده اند و شایسته ها انجام داده اند خداوند بخشایشگر برایشان دوستی قرار می دهد. و یا در آیه ای دیگر به محبت و علاقه بین همسران تاکید شده است. «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» ؛ «در میان شما با همسرانتان دوستی قرار داد و مهر افکند». و به قول مولانا جلال الدین رومی؛

از محبت تلخها شیرین شود از محبت مسها زرین شود. (محمدی ری شهری، محمد، ۱۳۹۹)

۳. ابراز و اظهار علاقه در خانواده

صفای زندگی به حاکمیت عشق و علاقه بر محیط زندگی و معاشرت است و اگر دوستی و علاقه نباشد، زندگی جهنمی سوزان و فضایی سرد و بی روح خواهد شد. ابراز عشق و محبت در محیط خانواده میان زن و مرد و نیز نسبت به فرزندان خان را به بهشت تبدیل می کند. چه دوزخ های سوزانی که کمبود محبت و عاطفه فرزندان از جانب والدین است و حسرت شنیدن عزیزم، دلبندم، تو را دوست دارم و... سالها بر دل کودکان می ماند و گرفتار عقده کمبود محبت می شوند. اگر اظهار علاقه در خانواده بنا به هر دلیل و توجیهی ترک شود، بایستی خود را آماده روئیدن علف های هرز در کنار گل زندگی نمود. پس سخنان زشت و نیش دار، عیب جوئی ها و ظن و گمان های ناروا در مورد یکدیگر بازارش گرم خواهد شد.

ما در سیره و رفتار خانواده امام علی (ع) طبق آنچه از تاریخ و روایات در دست داریم حتی یک مورد هم سراغ نداریم که رفتارها و برخوردها از مدار محبت و علاقه و آن چیزی که مرضی خداوند است، خارج شده باشد. وجود حضرت زهرا (س) به قدری برای حضرت علی (ع) مایه آرامش و خشنودی بود که امام علی (ع) در این باره می فرماید: «وَلَقَدْ كُنْتُ أَنْظَرُ إِلَيْهَا فَتَنَكَّشِفُ

عَنْیَ الْهُمُومُ وَالْأَحْزَانُ»؛ «من که به چهره زهرا نگاه می کردم، همین نگاه هر گونه غم و اندوه را از من بر طرف می نمود.» (مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۹۹)

۴. دینداری و پایبندی به تعهدات اخلاقی و اعتقادی

برای یک زندگی سالم و با آرامش رعایت تناسب از نظر ارزش های اخلاقی و اعتقادی امری مسلم است. چنانکه تقریباً اکثر افراد با انتخاب لباس خاص با توجه به آیه «هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ» در واقع نوع بینش و طرز تفکر خود را بروز و آشکار می سازند و در صورت عدم تناسب باعث احساس نامطلوب و مشکلات فراوانی را با خود به همراه خواهد داشت. مولا علی (ع) در همین زمینه می فرماید: «عَلَيْكُمْ بِالصَّفِيقِ مِنَ الثِّيَابِ فَإِنَّهُ مَنْ رَقَّ ثَوْبُهُ رَقَّ دِينُهُ»، «بر شما باد پوشیدن لباس های ضخیم، زیرا کسی که جامه اش نازک باشد، دینش نازک شود.» از این رو عدم تناسب بین فرد و همسر او که همچون لباس دائمی است مشکلات روانی و نیز زمینه انحراف فکری و اعتقادی را به دنبال خواهد داشت. بنابراین پیشوایان دینی بحث کفویت زن و مرد را مطرح کرده اند. (مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۴۰۲)

۵. عدالت در خانواده

دین اسلام بر رعایت مساوات و عدالت در خانواده، تأکید فراوانی نموده و از هرگونه تبعیض و امتیاز بیجا به برخی یا یکی از فرزندان به شدت منع نموده است. همچنین از تبعیض بین دو جنس دختر و پسر و محبت بیش از اندازه به پسران که ریشه در عصر جاهلیت داشت، پدر و مادر را تنبه می دهد. امام علی (ع) می فرماید: «ان النبی» صلی الله علیه و اله «ابصر رجلاً له ولدان فقبل احدهما و ترک الآخر. فقال رسول الله (ص): فهلاً و اسیت بینهما»، «پیامبر (ص) کسی را دید که دو فرزند داشت. یکی را بوسید و دیگری را رها کرد [در این هنگام] پیامبر خدا [به وی] فرمود: «چرا میان آنان یکسان عمل نکردی؟!» با توجه به این حدیث نورانی، عدالت ورزی حتی در محبت و بوسیدن فرزندان بایستی رعایت شود تا مانع از حسادت و کینه ورزی آنان نسبت به هم شویم. (مطهری، مرتضی، ۱۴۰۰)

۶. گفت و گوی صمیمی

در خانواده ها ی صمیمی و موفق، همواره بستر لازم برای گفت و گوهای شاد و جذاب فراهم است. نگرش مثبت به مسائل، دادن فرصت اظهار بیان برای تک تک اعضای خانواده و رعایت اصل مهارت گوش دادن بدون قضاوت و پیشداوری و ارزیابی سریع، سبب رشد و احساس هویت و شخصیت خانواده را به دنبال دارد. متأسفانه با همه گیر شدن تکنولوژی و فناوری، از جمله اینترنت و ماهواره و ... ارتباط کلامی خانواده ها به کمترین حدّ خود نزدیک می شود و به عبارتی بهتر خانواده از یک فضای صمیمی، ارتباط نزدیک، تبادل افکار و حل مشکلات به سپری کردن اوقات در زیر یک سقف مبدل گشته است. (هاشمی، سید احمد، ۱۳۹۲) بنابراین صحبت کردن با چهره بشاش موجب می شود تا رایحه دل انگیز دوستی، فضا و محیط خانه و خانواده را معطر گرداند. و امام متقیان علی (ع) می فرماید: «أَجْمِلُوا فِي الْخُطَابِ تَسْمَعُوا جَمِيلَ الْجَوَابِ»؛ «زیبا خطاب کنید، تا جواب زیبا بشنوید»

۹. آموزش و افزایش اطلاعات در خانواده

امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در قالب وصایای خود و در فرآیند آموزش فرزند جوان خویش به امام حسن مجتبی (ع) در نامه ۳۱ نهج البلاغه که مشتمل بر سفارش های ناب و ظریف و نکات اخلاقی- تربیتی است، به تبیین و تصویر درست رابطه بین پدر که یکی از ارکان مهم تشکیل دهنده خانواده است با فرزندان که میوه دل و گل خوشبو خانواده هستند، می پردازد. بنابراین

به موارد کلیدی که از سوی والدین باید به فرزندان منتقل شود را، اجمالاً اشاره می کنیم. امام می فرمایند: «وَأَنْ أُبْتَدِكَ بِتَعْلِيمِ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَتَأْوِيلِهِ وَشَرَائِعِ الْإِسْلَامِ وَأَحْكَامِهِ وَحَلَالِهِ وَحَرَامِهِ...»؛ «ابتدا خواستم (تربیت) تو را به تعلیم کتاب خداوند و بیان آن و مقررات و احکام اسلام و حلال و حرام آن آغاز کنم». از این رو هر معلم و مربی و یا هر پدر مهربانی که واقعاً دلسوز فرزند خود باشد، در قدم نخست و قبل از آلوده شدن دل و درون، باید حقایق دین را به فرزند خود بیاموزد و گرنه اگر تعلل نموده و این مهم را به تأخیر بیندازد، دل جوان به عقاید انحرافی آلوده می شود و اصلاح کردن وی، زحمتی دو چندان می طلبد. (هاشمی، سید احمد، ۱۳۹۵)

الف. کلیدهای اساسی آموزش در نامه ۳۱

اگر محورهای عمده سفارش های امام علی (ع) را در مورد آموزش فرزند جوان خویش (امام مجتبی) مورد مذاقه قرار دهیم، به این نکات کلی زیر می رسیم:

۱. موانع و آفت دوستی (لَا خَيْرَ فِي مُعِينٍ مَّهِينٍ وَلَا فِي صَدِيقٍ ظَنِينٍ) ۲. علت تأخیر اجابت دعاها (لَيَكُونَنَّ ذَلِكَ أَكْثَرَ لُجْجِ السَّائِلِ) ۳. تسويف، آفت موفقیت و مغتنم شمردن فرصت ها (بَادِرِ الْفُرْصَةَ قَبْلَ أَنْ تَكُونَ غَصَّةً) ۴. احترام به اقوام و خویشان (وَأَكْرِمْ عَشِيرَتَكَ) ۵. عدم اعتماد به آرزوها (وَالْإِتْكَالَ عَلَى الْمُنَى فَإِنَّهَا بَضَائِعُ النَّوْكَى) ۶. باز بودن باب توبه (و فتح لك باب المتاب) ۹. راه های مقابله با مشکلات (فَاحْتَمِلُوا وَعَثَاءَ الطَّرِيقِ وَفِرَاقَ الصَّدِيقِ) ۸. راه تقویت دل (احی قلبك بالموعظه و ...) ۹. شرایط تحصیل علم (وَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا خَيْرَ فِي عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ) ۱۰. مسئولیت به قدر توان. (فَلَا تَحْمِلَنَّ عَلَى ظَهْرِكَ فَوْقَ طَاقَتِكَ)

ب. افراط و تفریط در آموزش فرزندان

امروزه اکثر خانواده ها در مسئله آموزش و تربیت فرزندان کودک و جوان خویش با سر در گمی و افراط و تفریط مواجه هستند. خانواده ها فکر می کنند هرچه امکانات و وسایل رفاه فرزندان را بر آورده سازند، فرزندی شایسته و نیکو خواهند داشت، اما این خیال آنها مدت زیادی دوام نمی آورد و با چشم خویش نظاره گر طغیان و انحراف آنها هستند. بنابراین با تاسی به سفارش های نورانی و حکیمانه ی امام متقیان علی (ع) زمینه را برای شکوفایی گلهای زندگیمان فراهم سازیم.

۸. توجه به ظرایف روحیات همسر

زن و مرد در کانون گرم خانواده با درک روحیات یکدیگر می توانند مسیر پر پیچ و خم زندگانی را با آرامش و زندگی پشت سر بگذارند و در این مسیر درک و توجه به روحیات ظریف زن از جایگاه ویژه ای برخوردار است. بنابراین هر کلمه، گفتار و حرکت، در بر دارنده بار عاطفی و روانی خاصی است که تاثیر مثبت و منفی مستقیمی می تواند ایجاد نماید. از این رو همسر خانواده دوست دارد در ارتباط با او صحبت محترمانه با عواطف سرشار از محبت و احترام دریغ ورزیده نشود. شوهر باید به همسرش از این منظر که او امانت الهی است و فردی مستعد کمال، پیشرفت و تحول در عرصه زندگی است به او بنگرد (هاشمی، سید احمد، ۱۳۹۶). امام علی (ع) در شأن حضرت زهرا (س) و رضایت از او می فرماید: «فَوَاللَّهِ مَا أَغْضَبْتُهَا وَلَا أَكْرَهْتُهَا عَلَى أَمْرٍ حَتَّى قَبِضَهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا أَغْضَبْتَنِي وَلَا عَصْتُ لِي أَمْرًا»؛ «سوگند به خدا من زهرا را تا هنگامی که خداوند او را به سمت خود برد خشمگین نکردم در هیچ کاری موجب ناخشنودی او نشدم، او نیز مرا خشمگین نکرد و هیچ گاه مرا نافرمانی نکرد».

۹. سازگاری

سازگاری عبارت از اینکه زوجین با کم و زیاد هم از حیث های گوناگون بسازند و با رفاقت و همدلی کمبودهای یکدیگر را برطرف نمایند. پس برای داشتن یک زندگی به دور از تنش و پرخاش باید از موشکافی عیوب و ایرادهای احتمالی همدیگر و به رخ کشیدن آنها جدا اجتناب کنند و عیب پوشی و سازگاری را سر لوحه ی زندگی قرار دهند. همچنین زن و مرد بایستی مصلحت زندگی شان را بر منفعت شخصی ترجیح دهند و از آن بالاتر مصلحت زندگی خودشان را به خاطر دخالت اطرافیان پایمال نمایند (هاشمی، سید احمد و عبدالرزاق دامنی، ۱۳۹۹). امام علی (ع) در مورد سازگاری زن و مرد می فرمایند: « الزَّوْجَةُ الْمُوَافِقَةُ إِحْدَى الرَّاحَتَيْنِ »؛ « زن سازگار یکی از دو آسایش است ».

۱۰. پرهیز از تقاضاهای نامقدور

امروزه یکی از مشکلات رایج در خانواده ها این است که امکانات زندگی خودشان را با وسایل و امکانات زندگی دیگران مقایسه می کنند در نتیجه انتظار و توقع شان بیشتر از توان مالی همسرشان می شود و این مسئله موجب احساس سرشکستگی و عدم لذت بردن از زندگانی خود می شود. از این رو زمینه و ریشه بسیاری از درگیریها و نزاع ها در محیط خانواده ناشی از چشم هم چشمی هاست. (هاشمی، سید احمد (۱۳۹۱) از جمله ضررهای تقاضاهای نامقدور در کانون خانواده عدم تعادل مالی است که موجبات قرض، ربا، اقساط با مبالغ درشت و ناتوانی در پرداخت آن را به خانواده تحمیل می کند. حضرت علی (ع) در همین مورد می فرمایند: « كَثُرَ لِرَّءِ السُّؤَالِ ثَوْرُ الثَّمَلِ »؛ « در خواست زیاد، ملال به بار می آورد ».

۱۱. تشویق و ترغیب

خصلت تشویق و ترغیب در خانواده یکی از مهم ترین رموز رشد، نشاط، هم افزایی و تحکیم آن را در پی دارد. گاه چنان فضای تحقیر، تنبیه و سرزنش در خانواده پیدا می شود که جرأت اظهار نظر کردن و تکاپو را از اعضای خانواده می گیرد و گاه چنان تشویق های بی مورد و بیجا صورت می گیرد که سبب توقعات بیش از حد می شود (هاشمی، سید احمد (۱۳۹۴). از این رو جایگاه تشویق در خانواده ها بسیار مغتنم است که متأسفانه مورد غفلت و بی توجهی قرار می گیرد. امام علی (ع) در عهد نامه ای که به مالک اشتر نخعی نوشتند، او را به ارزش گذاری و بهاء دادن به نیکان صالح فرمان دادند: « لَّا يَكُونَنَّ الْمُحْسِنُ وَالْمُسِيءُ عِنْدَكَ بِمَنْزِلَةٍ سَوَاءٍ - فَإِنَّ فِي ذَلِكَ تَزْهِيْدًا لِأَهْلِ الْإِحْسَانِ - وَتَدْرِيبًا لِأَهْلِ الْإِسَاءَةِ »؛ « هرگز نیکو کار و بد کار نزد تو یکسان و در یک جایگاه نباشند، چرا که در این کار، بی رغبتی نیکوکاران در امر نیکوکاری است، و ورزیدگی و شوق بد کاران برای بدی است ».

خانواده اسلامی در نهج البلاغه

از نگاه حضرت زندگی و تشکیل خانواده همه اش سختی و دردسر است و دردسر بالاتر اینکه گریزی هم از این سختی نیست (حکمت ۲۳۸)، البته رسیدن به پاره ای از کمالات و خواسته ها ممکن نیست؛ مگر با ازدواج و تشکیل خانواده. و اینکه این سختی ها خود شیرین و دوست داشتنی هستند. (حکمت ۶۱)

اما آنچه مهم است در تشکیل خانواده بدانیم اینکه با دیدی باز و با نگاهی عقلانی، نه چون عاشقی که با چشمی بیمار و گوشی ناشنوا از پی خواسته دل می رود و نهایتاً هم به پشیمانی می رسد دست به انتخاب بزنیم. (خطبه ۱۰۹) البته این کلام حضرت هرگز به این معنا نیست که معیار در انتخاب، منهای علاقه و دوست داشتن باشد؛ بلکه آنچه مورد نهی حضرت است انتخاب کورکورانه است. و در گام دوم درک این مطلب که روحیات زنان و مردان روحیاتی متفاوت است. حضرت هم در چندین جای نهج البلاغه بر آن موضوع تاکید دارند و شناخت این تفاوت ها را در ساختار سازی بهتر خانواده پررنگ می دانند. (خطبه ۸۰؛ حکمت ۲۳۴) در روان شناسی و روان شناختی امروزی هم بسیار بر این مطلب تاکید شده و توصیه مکرر بر این شده که برای زندگی بهتر باید با دنیای متفاوت زنان و مردان آشنا بود؛ حتی با نگاهی اغراق آمیزتر آنان را از دو سیاره متفاوت می دانند. و در

گام سوم حضرت توصیه‌های شنیدنی بسیاری به زنان و همسران برای تداوم شیرین زندگی دارند که به گوشه‌ای از این توصیه‌ها اشاره می‌کنیم:

پاکدامنی

حضرت زنان پاکدامن را فرشته‌ای از فرشتگان الهی می‌داند و پاکی آنان را از مجاهدت در راه خدا و شهادت هم بالاتر می‌داند. (حکمت ۴۷۴) و پایبندی به اصول خانوادگی و عدم اجازه ورود نامحرم به حریم زندگی را از صفات کمالی زن می‌داند. (حکمت ۲۳۴)

همچنین امیر مومنان (ع) به مردان می‌گوید در پوشش همسرانتان و روابطشان دقت داشته باشید که این کار بهترین امور برای حفظ پاکی و سلامت زن است. (نامه ۳۱) اما این بدان معنا نیست که مرد غیرت و تعصب و سختگیری بی‌موردی داشته باشد. (حکمت ۳۶۰)؛ چون همان‌طور که حضرت (س) می‌فرماید غیرت بی‌مورد درستکار را بیمار دل و پاکدامن را به بدگمانی می‌اندازد. (نامه ۳۱)

خوش خلقی

گرامی‌ترین و با ارزش‌ترین فضیلتی که در راس تمام امور خانواده قرار دارد، اخلاق نیکو (حکمت ۳۸) و سعی در رفع نیازهای یکدیگر است.

حضرت در بیانی می‌فرماید: «اگر اندوهی از اعضای خانواده بزداييم و دل آنها را شاد سازيم، خداوند این شادی را لطفی برایمان قرار می‌دهد که هنگام غم روزگار، چون آب زلالی برایمان باریدن می‌گیرد و اندوه و غم‌هایمان را می‌شوید.» (حکمت ۲۵۷)

امام علی (ع) جهاد زن را نیکو شوهر داری دانسته (حکمت ۱۳۶) و به مردان توصیه می‌کند هرگز با پرخاشگری با زنانان سخن مگوئید و هیچ‌گاه با چوب و سنگ آنان را میازارید که این برخورد حتی در جاهلیت هم جایگاهی نداشت و چنین شخصی مورد مذمت بوده و هست. (نامه ۱۴) سعی زن و شوهر باید عیب پوشی از یکدیگر باشد. (خطبه ۱۴۰)

عدم انتظارات نامعقول

حضرت در وصیتی به امام حسن (ع) می‌فرماید: «پسرم! زنان چون گل‌های بهاری هستند نه پهلوانان سختکوش؛ پس هرگز کاری برتر از توانایی آنها از آنان انتظار نداشته باش (نامه ۳۱) و هرگز آنان را با آزار دادن تحریک مکن که آنان در نیروی بدنی و روانی کم توانند.» (نامه ۱۴)

با تمام سفارشات که حضرت در مورد احترام به زن و خانواده دارند و تلاش برای مهیا کردن شرایط بهتر برای زن را چون جهاد می‌دانند؛ اما هرگز با نگاه‌های فمینیسمی موافق نیستند و با صراحت در مواردی نگاه‌های زن سالاری را محکوم و اشتباه می‌داند.

تربیت صحیح فرزندان

حضرت کمی فرزند را موجب رفاه و آسایش می‌داند. (حکمت ۱۴۱) بیان این مطلب در این مقال هرگز تایید یا رد این سخن نیست که فرزند کمتر زندگی بهتر و اینکه آیا این ایده‌ای یهودی هست یا نه، اصلاً نوشته از این موضوع غریبه و بیگانه است؛ ولی صرف نظر از شرایط جامعه و خالی از هر نگاه بیرونی کمتر بودن فرزندان بالطبع مسئولیت کمتر و نگرانی‌های کمتری داشته و خود به خود موجب راحتی و رفاه بیشتری برای پدر و مادر می‌شود.

اما این کلام هرگز بی‌توجهی به فرزندان را تایید نمی‌کند. امام (ع) پدر و مادر را در مقابل فرزندان بی‌مسئولیت ندانسته و خود حضرت می‌فرمایند همان‌گونه که فرزندان در قبال پدر و مادر مسئولیت‌هایی دارند، پدر و مادر نیز در قبال آنان وظایفی دارند و مهم‌ترین وظیفه آنها شتاب و تلاش در تربیت فرزندان است. حضرت در سخنی به فرزند بزرگوارشان امام حسن (ع) می‌فرمایند: «وظیفه دارم تا تو را با اخلاق و آداب اسلامی آشنا سازم و به بهترین شکل تربیت کنم.» (هاشمی، سید احمد، حضرتی، عباس (۱۳۹۴))

بحث و نتیجه گیری

از مباحث فوق نتیجه گرفته می‌شود که از دیدگاه اسلام بنیان خانواده نه بر مرد سالاری، نه بر زن سالاری و نه بر فرزندسالاری استوار است. بلکه بر محور منطق و اعتدال و نیز عدالت در سایه سار ایثار و صمیمیت و محبت بنا گردیده است. معیار و ملاک خانواده سالم منطبق بودن با ارزشهاست نه مسائل زودگذر دنیایی مثل پول و ثروت و تجملات. آنچه می‌تواند روشنی بخش حقیقی زندگی‌ها در عصر کنونی باشد، پیروی و الگو قرار دادن زندگی اهل بیت «علیهم السلام» است. نسخه‌ی بی‌بدیل و نایاب برای همه‌ی اعصار جهت آرامش و سکینه زندگانی، طیّ سلوک معنوی و ساده زیستی همراه با عفت و عزّت و تبعیت نمودن از خانواده‌ی امام متقیان علی (ع) است.

منابع و مأخذ^۲

- [۱] تبریزی، مصطفی، دیبائیان، شهرزاد، جعفری، فروغ و دیگران، ۱۴۰۲ فرهنگ توصیفی خانواده و خانواده درمانی، انتشارات فرا روان چاپ اول،
- [۲] تمیمی آمدی، عبدالواحد، ۱۴۰۲. تصنیف غررالحکم و دررالکلم، چاپ اول
- [۳] حرعاملی، محمد حسن، ۱۴۰۹ ق. وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل‌البیت،
- [۴] شریف قریشی، باقر، ۱۳۹۹. نظام خانواده در اسلام (بررسی مقایسه‌ای)، مترجم: لطیف راشدی، چاپ دوم، تابستان
- [۵] صفایی حائری، علی (عین‌صاد)، ۱۴۰۲ تربیت کودک، انتشارات لیلۀ القدر، چاپ اول، تابستان
- [۶] طوسی، محمدبن حسن بن علی، ۱۴۱۴ ق. امالی، قم، انتشارات دارالثقافه،
- [۷] کمره ای، محمد باقر، ۱۴۰۰ تحف العقول، انتشارات کتابچی، چاپ ششم،
- [۸] مجلسی، محمدتقی، ۱۴۰۲ بحارالانوار، تهران، انتشارات اسلامیة.
- [۹] محدثی، جواد، ۱۳۸۲ اخلاق معاشرت، قم، بوستان کتاب، چاپ پنجم، اسفند
- [۱۰] محمدی ری شهری، محمد، ۱۴۰۱ حکمت نامه کودک، ناشر: دارالحديث، چاپ اول،
- [۱۱] محمدی ری شهری، محمد، ۱۳۹۹ میزان الحکمه، ۱۵ ج، ناشر: دارالحديث، چاپ اول،
- [۱۲] مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۳۹۹ پند جاوید، ناشر، مؤسسه امام خمینی (ره)، جلد اول، چاپ اول، پاییز
- [۱۳] مصباح یزدی، محمدتقی، ۱۴۰۲ جامی از زلال کوثر، ناشر: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- چاپ سوم، تابستان
- [۱۴] مطهری، مرتضی، ۱۴۰۰ انسان کامل، انتشارات صدرا، چاپ بیست و چهارم، فروردین
- [۱۵] هاشمی، سید احمد، (۱۳۹۱)، والدین و آموزش و پرورش، اول، انتشارات نوید شیراز،

- [۱۶] هاشمی، سید احمد، (۱۳۹۲) آموزش عالی، اول، انتشارات نوید شیراز،
- [۱۷] هاشمی، سید احمد، (۱۳۹۵). آموزش و پرورش تطبیقی، اول، انتشارات تمایز،
- [۱۸] هاشمی، سید احمد، (۱۳۹۶)، مبانی فلسفی آموزش و پرورش ایران، اول، انتشارات پارلاق قلم،
- [۱۹] هاشمی، سید احمد، (۱۳۹۹) مبانی روانشناختی و اجتماعی و برنامه ریزی درسی، اول، انتشارات پارلاق قلم،
- [۲۰] هاشمی، سید احمد و طاهری طیبی، سعیده (۱۳۹۴). نظریه های برنامه ی درسی (اصول و کاربرد)، انتشارات پارلاق قلم
- [۲۱] هاشمی، سید احمد (۱۳۹۴). برنامه ریزی درسی (اصول و کاربرد)، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی.
- [۲۲] هاشمی، سید احمد و عبدالرزاق دامنی. (۱۳۹۹). بررسی و تبیین عوامل مؤثر بر کارآفرینی منابع انسانی در شرکت های کوچک و متوسط منطقه آزاد چابهار، پژوهش های مدیریت عمومی سال سیزدهم زمستان ۱۳۹۹ شماره

۵۰

- [۲۳] هاشمی، سید احمد (۱۳۹۱). آموزش عالی، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد لامرد.
- [۲۴] هاشمی، سید احمد (۱۳۹۱). فرهنگ و تعلیم و تربیت، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد لامرد.
- [۲۵] هاشمی، سید احمد (۱۳۹۴). برنامه ریزی درسی (اصول و کاربرد)، انتشارات تایماز.
- [۲۶] هاشمی، سید احمد، حضرتی، عباس (۱۳۹۴). اندازه گیری و سنجش در علوم تربیتی، انتشارات تایماز.